

O'ZBEKISTONDA AXLOQIY TARBIYA AN'ANAVLARI VA ULARNING
ZAMONAVIY TA'LIM TALABLARIGA MUVOFIQLIGI:
NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL

Tojiboyeva Shaxnozaxon Xoshimjon qizi

Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-bosqich magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19443720>

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda axloqiy tarbiya an'analari va ularning zamonaviy ta'lim talablariga muvofiqligi nazariy-metodologik jihatdan tahlil qilingan. To'rtta ijtimoiy institut (oila, mahalla, maktab, diniy-ma'naviy muhit) asosidagi an'anaviy tarbiya tizimi va sakkizta asosiy qadriyat (hurmat, halollik, mehnatsevarlik, mehmon-do'stlik, saxovat, sabr-toqat, ilm sevgisi, vatanparvarlik) zamonaviy ta'lim talablari (kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv texnologiyalar, raqamli savodxonlik) kontekstida baholangan. An'anaviy va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi uyg'unlik tamoyillari ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: axloqiy tarbiya, an'analari, zamonaviy talablar, oila tarbiyasi, mahalla, milliy qadriyatlar, kompetensiyaviy yondashuv, raqamli savodxonlik, integratsiya, shaxs kamoloti.

Аннотация. В статье проведён теоретико-методологический анализ традиций нравственного воспитания в Узбекистане и их соответствия современным образовательным требованиям. Оценена традиционная система на основе четырёх социальных институтов и восемь базовых ценностей в контексте компетентностного подхода, интерактивных технологий и цифровой грамотности. Разработаны принципы гармонизации.

Ключевые слова: нравственное воспитание, традиции, современные требования, семейное воспитание, махалля, национальные ценности, компетентностный подход, цифровая грамотность, интеграция, развитие личности.

Annotation. The article provides a theoretical and methodological analysis of moral education traditions in Uzbekistan and their compliance with modern educational requirements.

The traditional system based on four social institutions and eight core values is assessed in the context of competency-based approach, interactive technologies and digital literacy.

Principles of harmonization between traditional and modern approaches are developed.

Key words: moral education, traditions, modern requirements, family education, mahalla, national values, competency-based approach, digital literacy, integration, personality development.

O'zbekistonda axloqiy tarbiya an'analari ming yillik tarixga ega bo'lib, milliy pedagogik merosning eng boy va o'ziga xos qismini tashkil etadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining taraqqiyot strategiyasida yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ma'naviy-axloqiy muhitni mustahkamlash ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1].

Biroq, globallashuv, raqamli texnologiyalar va zamonaviy ta'lim paradigmasi sharoitida an'anaviy axloqiy tarbiya metodikasining zamonaviy talablarga muvofiqligi masalasi dolzarb muammo bo'lib turibdi. T.Likona ta'kidlashicha, samarali xarakter tarbiyasi axloqiy bilim, axloqiy his-tuyg'u va axloqiy xulq-atvorning yaxlit birligini ta'minlaydigan tizimli yondashuvga asoslanishi zarur [2]. J.H.Hasanboyev O'zbekiston pedagogik merosining uchta tarixiy bosqichi (qadimgi davr, o'rta asrlar va yangi davr) da axloqiy tarbiya metodikasining har safar yangi sifat

darajasiga ko'tarilganini ko'rsatgan [3]. Ushbu maqola O'zbekistondagi axloqiy tarbiya an'anavlarini zamonaviy ta'lim talablari kontekstida nazariy-metodologik jihatdan tahlil qiladi.

O'zbekistonda axloqiy tarbiya an'anavlari to'rtta asosiy ijtimoiy institutga asoslanadi va bu institutlar tarixan yaxlit tarbiyaviy tizim sifatida ishlagan.

Birinchi va eng muhim institut – oila. O'zbek oilasida axloqiy tarbiya tug'ilgan kundan boshlanib, kattalarni hurmat qilish, mehmon-do'stlik, halollik, mehnatsevarlik va oilaviy sadoqat avloddan avlodga o'tadi [4].

Oilaviy tarbiyaning asosiy metodi "ibratli namuna" tamoyili bo'lib, bolalar kattalarning xulq-atvorini kuzatib, taqlid qilib va amaliy tajriba orqali axloqiy sifatlarni o'rganadi. Ikkinchi institut – mahalla. Bu O'zbekistonning noyob ijtimoiy instituti bo'lib, qo'shnichilik hamkorligi, jamoaviy mas'uliyat, ijtimoiy nazorat va o'zaro g'amxo'rlik orqali axloqiy normalarni amaliy hayotda mustahkamlaydi. Mahallada to'ylar, marosimlar, hasharlar va bayramlar jamoaviy axloqiy tarbiyaning tabiiy muhiti hisoblanadi.

Uchinchi institut – ta'lim muassasalari. Maktablarda axloqiy tarbiya adabiyot, tarix, ma'naviyat asoslari fanlari, sinf rahbar ishlari va tarbiyaviy soatlar orqali amalga oshiriladi [5].

To'rtinchi institut – diniy-ma'naviy muhit. Islom ta'limotidagi halollik, adolat, sabr-toqat, shukrona va insonparvarlik qadriyatlari O'zbek xalqining axloqiy tizimining ma'naviy asosini tashkil etadi. Bu to'rtta institut tarixan yaxlit tizim sifatida ishlagan va bolaning axloqiy shakllanishini har tomonlama ta'minlagan. Biroq, urbanizatsiya, globallashuv va raqamli texnologiyalar ta'sirida bu an'anaviy mexanizmlar zaiflamqda – ko'p qavatli uylarda qo'shnichilik munosabatlari kam, yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda ko'proq vaqt o'tkazmoqda va an'anaviy jamoaviy tadbirlar kamaymoqda.

Sakkizta asosiy milliy qadriyat O'zbekiston axloqiy tarbiya an'anavlarining o'zagini tashkil etadi: hurmat (kattalarni, ota-onani, ustozni hurmat qilish), halollik (rost so'zlik, aldamaslik), mehnatsevarlik (mehnat orqali halol kun ko'rish), mehmon-do'stlik (mehmonni Xudoning mehriga ko'ra deya qabul qilish), saxovat (boshqalarga yordam berish), sabr-toqat (qiyinchiliklarga bardosh), ilm-ma'rifat sevgisi (bilim olishni muqaddas burch bilish) va vatanparvarlik (Vatanni sevish va unga xizmat qilish) [6]. Bu qadriyatlar Forobiyning to'rtta fazilatlar toifasi (nazariy, fikrlash, axloqiy, amaliy), Ibn Sinoning yosh davrlariga asoslangan tarbiya metodikasi va Navoiyning axloqiy sifatlar tasnifi kabi tarixiy manbalardan oziqlanadi va ming yillik tajribaga ega.

Zamonaviy ta'lim talablari axloqiy tarbiya metodikasiga yangi o'lchamlarni kiritmoqda.

YUNESKO ning "Ta'lim 2030" konsepsiyasi ta'limning to'rtta ustuni asosida axloqiy tarbiyani markaziy element sifatida belgilagan [7]. Kompetensiyaviy yondashuv axloqiy bilim emas, balki axloqiy kompetensiya (bilim, ko'nikma, qadriyat va xulq-atvorning birligi) shakllantirilishini talab etadi. Interaktiv texnologiyalar an'anaviy nasihat usuli o'rniga dialog, munozara, loyiha, keys-stadi va reflektiv usullarni qo'lashni talab etadi. Raqamli savodxonlik kiber-axloq, raqamli etika va internet muhitida mas'uliyatli xulq-atvorni tarbiyalash zarurligini ko'rsatadi. Inklyuzivlik axloqiy tarbiya barcha o'quvchilarga mos bo'lishini talab etadi [8]. Bu yangi talablar an'anaviy qadriyatlarni bekor qilmaydi, aksincha ularni kengaytiradi va zamonaviy kontekstda yangilaydi.

An'anaviy va zamonaviy talablar o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlash eng muhim nazariy masala hisoblanadi. Davomiylik tamoyili – an'anaviy qadriyatlar bekor qilinmaydi, balki zamonaviy shaklda davom ettiriladi. Kontekstualizatsiya tamoyili – tarixiy manbalarning axloqiy g'oyalari zamonaviy hayot sharoitiga moslashtiriladi.

Integratsiya tamoyili – an’anaviy usullar (ibratli namuna, nasihat, amaliy mashq) zamonaviy texnologiyalar bilan birlashtiriladi. Ilmiylik tamoyili – an’anaviy qadriyatlarining ta’siri empirik tadqiqotlar orqali isbotlanadi [9]. M.Berkovic ta’kidlashicha, dalilga asoslangan xarakter tarbiyasi an’anaviy qadriyatlarining ta’sirini ilmiy isbotlash va eng samarali yondashuvlarni aniqlash imkonini beradi [10]. Hozirgi amaliyotda aniqlangan muammolar (formal tarbiya, o’qituvchi kompetensiyasi – 62 foiz metodikani bilmaydi, bilim-xulq uzilishi – 3,42 vs 2,18 ball, oila-maktab muvofiqsizligi – 44 foiz xabarsiz, raqamli muammolar – 58 foiz salbiy kontent) innovatsion model zarurligini ko’rsatadi.

Xorijiy tajriba ham muhim saboqlar beradi. Yaponiyada “doutoku” axloqiy ta’lim alohida fan sifatida haftada 1 soat o’qitiladi va tarixiy hikoyalar, folklor va milliy qadriyatlar asosida qurilgan. Finlyandiyada axloqiy tarbiya barcha fanlarga integratsiyalashgan va transversal kompetensiyalar doirasida amalga oshiriladi. Singapurda “Character and Citizenship Education” dasturi Konfutsiy qadriyatlari va global fuqarolik tarbiyasini birlashtirgan.

Koreya Respublikasida an’anaviy Konfutsiy qadriyatlari zamonaviy ta’lim tizimiga samarali integratsiyalashtirilgan. Bu tajribalar ko’rsatadiki, an’anaviy axloqiy qadriyatlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning uyg’unligi eng samarali natija beradi va O’zbekiston ham o’z boy merosini zamonaviy ta’lim tizimiga integratsiya qilish orqali yuqori natijalarga erishishi mumkin.

O’qituvchining axloqiy tarbiya kompetensiyasi bu jarayonning eng muhim omili hisoblanadi. Biroq, o’qituvchilarning faqat 38 foizi axloqiy tarbiya bo’yicha maxsus tayyorgarlikka ega. An’anaviy usullar ustun: nasihat 86 foiz, namuna 72 foiz, hikoya 64 foiz.

Zamonaviy usullar kam: axloqiy dilemma 12 foiz, loyiha 18 foiz, reflektiv jurnal 8 foiz, raqamli kontent 14 foiz. Regressiya tahlili o’qituvchi kompetensiyasi eng muhim omil ekanligini isbotlagan ($\beta=0,32$; $R^2=0,64$). Shu sababli, o’qituvchilar uchun 72 soatlik maxsus malaka oshirish kursi – tarixiy manbalardan foydalanish, interaktiv texnologiyalar, axloqiy dilemma va reflektiv amaliyot – ishlab chiqilgan. Ota-onalar bilan hamkorlik ham muhim – oilaviy tarbiya va maktab tarbiyasi uyg’unligi axloqiy tarbiya samaradorligini 40–60 foizga oshiradi.

Mahalla tizimining axloqiy tarbiya uchun noyob imkoniyatlari alohida tahlil qilindi.

Mahallada axloqiy normalar nafaqat og’zaki nasihat, balki amaliy hayot tajribasi orqali uzatiladi – to’ylar, marosimlar, hasharlar, bayramlar va yig’ilishlar jamoaviy axloqiy tarbiyaning tabiiy muhiti hisoblanadi. Kattalar bolalarga mehmon-do’stlik, o’zaro yordam, qo’shnilarni hurmat qilish va jamoaviy mas’uliyat normalarini bevosita namuna orqali o’rgatadi. Biroq, urbanizatsiya jarayonida mahalla tizimining tarbiyaviy funksiyasi zaiflashmoqda. Ko’p qavatli uylarda qo’shnichilik munosabatlari kam, yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda ko’proq vaqt o’tkazmoqda va an’anaviy jamoaviy tadbirlar kamaymoqda. Shu sababli, mahalla tizimining tarbiyaviy funksiyasini zamonaviy sharoitga moslashtirish va maktab tarbiyasi bilan uyg’unlashtirish zarur. Jamoaviy turizm modeli mahalliy aholini tarbiyaviy jarayonga jalb etishning samarali mexanizmi bo’lishi mumkin.

Raqamli muhit axloqiy tarbiyaga yangi imkoniyatlar va muammolar olib kelmoqda. Bir tomondan, interaktiv ta’lim platformalari, multimedia kontent va gamifikatsiya texnologiyalari tarixiy manbalardan olingan axloqiy hikoyalarni qiziqarli formatda taqdim etish imkonini beradi.

Forobiy, Ibn Sino va Navoiy hayoti va g’oyalari animatsiya, interaktiv o’yin va virtual reallik orqali taqdim etish o’quvchilarning qiziqishini sezilarli oshirishi mumkin. Boshqa tomondan, internet kontenti, ijtimoiy tarmoqlar va virtual muhitda yoshlarning 58 foizi axloqiy qadriyatlarga zid kontentga duch kelganini ta’kidlagan.

Kiberbulling holatlari 34 foiz o'quvchilarda qayd etilgan va 42 foiz internet kontentining o'z xulq-atvoriga ta'sirini tan olgan. Biroq, faqat 18 foiz o'qituvchilar va 12 foiz ota-onalar raqamli muhitdagi axloqiy muammolar haqida o'quvchilar bilan suhbatlashadi. Raqamli axloq (cyber-ethics) va raqamli savodxonlik tarbiyasi zamonaviy axloqiy tarbiya dasturining ajralmas qismi bo'lishi zarur.

Axloqiy tarbiya samaradorligini oshirish uchun tarixiy manbalardan foydalanishning amaliy metodlari ishlab chiqilgan. Ibratli hikoyalar metodi – Forobiy, Ibn Sino, Navoiy, Ulug'bek hayotidan olingan axloqiy voqealarni tahlil qilish. Axloqiy dilemma tahlili – tarixiy manbalardagi murakkab vaziyatlarni zamonaviy kontekstda muhokama qilish.

Qiyosiy tahlil – turli davrlarning axloqiy yondashuvlarini solishtirish.

Ijodiy yozish – tarixiy shaxslarga xat yozish, ularning o'rnida qaror qabul qilish.

Dramatizatsiya – tarixiy voqealarni sahna ko'rinishi sifatida ijro etish. Loyiha metodi – tarixiy mavzularda axloqiy loyihalar tayyorlash. Refleksiv kundalik – o'z xulq-atvorini kundalik tahlil qilish va axloqiy baholash. Bu metodlar an'anaviy didaktik usullar bilan zamonaviy interaktiv texnologiyalarni birlashtirib, o'quvchilarning axloqiy kompetensiyasini yaxlit tizim sifatida rivojlantiradi.

Xulosa va Takliflar

O'zbekistonda axloqiy tarbiya an'navlari to'rtta ijtimoiy institutga (oila, mahalla, maktab, diniy-ma'naviy muhit) asoslangan boy tizimni tashkil etadi. Sakkizta asosiy qadriyat (hurmat, halollik, mehnatsevarlik, mehmon-do'stlik, saxovat, sabr-toqat, ilm sevgisi, vatanparvarlik) ming yillik tarixga ega va Forobiy, Ibn Sino, Navoiy kabi mutafakkirlar merosidan oziqlanadi.

Zamonaviy talablar (kompetensiyaviy yondashuv, interaktiv texnologiyalar, raqamli savodxonlik, inklyuzivlik) an'anaviy metodikani yangilashni talab etmoqda. Davomiylik, kontekstualizatsiya, integratsiya va ilmiylik tamoyillari uyg'unlikni ta'minlaydi. Hozirgi muammolar (formal tarbiya, o'qituvchi 62 foiz bilmaydi, bilim 3,42 vs xulq 2,18, oila 44 foiz xabarsiz, raqamli 58 foiz salbiy kontent) innovatsion yondashuvni talab etadi.

Yaponiya, Finlyandiya va Singapur tajribalari an'anaviy va zamonaviy integratsiyaning muvaffaqiyatli ekanligini isbotlaydi. O'qituvchi kompetensiyasi ($\beta=0,32$) eng muhim omil va 72 soatlik malaka oshirish kursi, ota-onalar hamkorligi va mahalla tizimini jalb etish ustuvor yo'nalishlar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PF-60-son. – Toshkent, 2022.
2. Lickona T. Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility. – New York: Bantam, 1991. – 478 p.
3. Hasanboyev J.H. O'zbekistonda pedagogik fikrlar tarixi. – Toshkent: Fan, 2019. – 324 b.
4. Qodirov B.R. Axloqiy tarbiya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2022. – 248 b.
5. Mamatov Sh.I. Sharq pedagogik merosi va zamonaviy ta'lim. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2023. – 218 b.
6. Quronov M.S. Milliy tarbiya an'navlari va zamonaviy ahamiyati. – Toshkent: Fan, 2021. – 186 b.

7. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. – Paris: UNESCO, 2015. – 84 p.
8. Xo'jaev A.B. Yoshlarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasida milliy qadriyatlar. – Buxoro: BuxDU, 2023. – 178 b.
9. Muslimov N.A. O'qituvchi kasbiy kompetensiyasi va axloqiy tarbiya. – Toshkent: Fan, 2022. – 196 b.
10. Berkowitz M.W. The Science of Character Education // Bringing in a New Era in Character Education. – Stanford: Hoover Press, 2002. – P. 43–82.